

Георгина Шиповац
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
georginasipovac2@gmail.com

УДК 811.161.1'255.4=163.41
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2025.29.2.11>
Оригинални научни рад
примљен 1. 11. 2025.
прихваћен за штампу 15. 12. 2025.

Сања Милићевић*

Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за србистику
sanja.milicevic@ff.unibl.org

СОВЈЕТСКЕ ИДЕОЛОГЕМЕ У ПРЕВОДУ НА СРПСКИ ЈЕЗИК (НА МАТЕРИЈАЛУ ДЈЕЛА *ЈЕДАН ДАН ИВАНА ДЕНИСОВИЧА А. СОЛЖЕЊИЦИНА*)

У раду се, на материјалу дјела *Један дан Ивана Денисовича* Александра Солжењичина, анализира лексика совјетског доба у преводу на српски језик. Будући да се совјетски језик у научним истраживањима често оцјењује као изолован и затворен систем, упоредном анализом идеолошки обојене лексике оригиналног текста и превода испитују се могућности преношења конотативних значења лексике из сфере опште употребе, логорске лексике, али и синтаксичких идеологема карактеристичних за совјетски период. Указује се на специфичности преводилачких поступака у оним случајевима када у језику превода не постоји одговарајући аналог или када је за потпуно разумијевање неопходно прецизно појашњење оригиналних термина.

Кључне ријечи: идеологеме, совјетизми, совјетски језик, Александар Солжењичин, превођење.

The paper analyses the lexicon of the Soviet era in Serbian translation as reflected in *One day in the Life of Ivan Denisovich* by Alexander Solzhenitsyn. Since the Soviet language is often regarded in academic research as an isolated and closed system, a comparative analysis of ideologically charged lexis of the source text and its translation examines the possibilities of conveying connotative meanings of everyday lexis and labour camp lexis, as well as the syntactic ideologemes characteristic of the Soviet period. The specificity of translation techniques and strategies is indicated in cases where there is no equivalent in the target language or where precise clarification of the original terms is necessary for complete understanding.

Key words: ideologemes, Sovietisms, Soviet language, Alexander Solzhenitsyn, translation.

0. Увод

Руски језик је, као и цијела руска култура, током двадесетог вијека претрпио бурне промјене. Иако су и у предреволюционарном периоду постојале одређене измјене изазване Првим свјетским ратом и уласком у нови вијек,

---

* <https://orcid.org/0009-0009-0329-0406>

вијек прогреса, најоштрији заокрет десио се након Октобарске револуције 1917. године, када под утицајем социјалистичке идеологије долази до апсолутне инструментализације језика и покушаја стварања онога што ће у литератури бити оцијењено као „тоталитарни језик” (в. Купина 1995) или „језик парола, протокола и пресуда” (Киселева 2008: 82).

Када је ријеч о истраживањима тоталитарних језика и отисака идеологије у језику, кључну улогу има идеологема, као најмања јединица у проучавању језика идеологије.¹ У овом раду покушаћемо да испитамо присуство идеологема у дјелу једног од најпознатијих руских писаца XX вијека, Александра Солжењицина. Опус овог писца дубоко је прожет критиком стаљинистичког режима и, упркос бројним цензурама, представља изузетно захвалну грађу за проучавање совјетског језика. Као материјал за истраживање послужило нам је дјело *Један дан Ивана Денисовича*, које је први пут објављено 1962. године. Ексерципране идеологеме покушаћемо да класификујемо, опишемо и упоредимо са њиховим еквивалентима у преводу на српски језик. Полазећи од већ установљене чињенице да је совјетски језик био у потпуности изолован и затворен систем (Данн 2008: 57), настојаћемо да провјеримо на који начин су идеологеме из овог дјела преведене на српски језик и да ли је у преводу могуће сачувати семантику и експресивност које оне имају у изворном језику.

1. Совјетски језик и совјетизми

Иако су већ од почетка двадесетих година XX вијека промјене на свим језичким нивоима у руском језику биле очигледне, озбиљнија независна лингвистичка истраживања на ову тему започињу тек осамдесетих година прошлог вијека, када се по први пут почиње говорити о совјетском језику као језику идеологије (Геллер 1994; Купина 1995). М. Кронгауз износи запажање да је у совјетском друштву у доба зрелог социјализма постојала диглосија, односно паралелна употреба двају језика: руског и совјетског (Кронгауз 2016), док Т. Савина тврди да се не може говорити о функционисању засебног совјетског језика већ о совјетизмима у широком смислу, тј. „о ријечи или групи ријечи са значењем чији компонентни састав одржава специфичности денотативног простора” (Савина 2023: 304).² Поред оваквих дефиниција, у лите-

1 О појму, значењу и класификацији идеологема биће више ријечи у другом поглављу.

2 За разлику од Савине, која управо лексику истиче као основно обиљежје овог језичког феномена, Кронгауз истиче да је његов лексички састав био прилично непостојан и у великој мјери условљен модом коју су прописивали говорни обрасци генералног секретара и других високих функционера партије (в. Кронгауз 2016).

ратури се сусреће и термин „језик совјетског типа” (Данн 2008), али и „језик власти” и „совјетски језички стандард” (Санджи-Гарјева 2011). Без обзира на различита термилошка одређења, већина аутора сагласна је око тога да је ријеч о језику који се потчињава политичким и идеолошким циљевима и који је, као такав, нашао широк одраз не само у памфлетима, паролама и периодици тог времена, него и у књижевности. Међутим, треба имати у виду да и књижевност совјетског доба, као и језик, представља својеврстан идеолошки инструмент. Како запажа Кисељова, у совјетско вријеме говорне, комуникативне обрасце и лексику формирала је „номенклатура”, односно партијска и привредна елита те управници из средње класе, док су „званични совјетски књижевници само удовољавали лексичким и другим укусима те номенклатуре” (Киселева 2008: 82).³

Лексика совјетског доба специфична је због своје идеолошке обојености, али и због бројних интервенција које су насилно вршене с циљем стварања новог језика,⁴ такозваног *новояз-а*.⁵ Нека од основних обиљежја овог језика била су изузетно широка употреба абривијатура и ријечи са скраћеном основом, интердискурсивност политичке лексике, односно њено продирање у све стилове, те употреба идеолошки маркираних клишеа. Сви изрази са оваквим карактеристикама могу се подвести под појам совјетизма, будући да, према мишљењу Купине, у совјетизме треба убрајати „ријечи, синтагме, изразе повезане са социјалистичком организацијом власти совјета и друштва из епохе диктатуре пролетаријата, као и називе појава и догађаја који су се збивали у СССР-у, а који су својствени социјалистичком систему у свим сферама живота” (Купина 2009: 30). На основу овако широко постављеног одређења може се закључити да језик совјетске епохе обилује ријечима и изразима које у себи садрже идеолошке конотације и које, као такве, представљају драгоцену грађу за истраживање овог феномена.

3 „Совјетски језик, који је добио називе ‘новояз’ ‘званични језик’, ‘језик власти’, ‘совјетски језички стандард’, у књижевности се почео појављивати од момента настанка, и то на два начина: први је подразумијевао готово вјеродостојан одраз тог језика, а други – рефлексije о њему и трансформације истог. Први начин био је својствен писцима аполететског усмјерења и на основу таквог приступа касније је настао језик соцреалистичке књижевности. Овај језик се мало разликовао од језика совјетске периодике и због тога је тешко говорити о индивидуалном стилу писаца соцреалиста. Рефлексije над новим језиком карактеристичне су за писце који су стварали у оквиру совјетске културе, али који су се придржавали других умјетничких принципа” (Санджи-Гарјева 2011: 615).

4 Пролетерске културно-просвјетне организације у потпуности су преузеле управљање просвјетом и служиле су као „својеврсни културни бафер на преласку са буржоаске културе на совјетску” (Григорьян 2010: 54).

5 За појаву овог термина заслужан је Ц. Орвел, који у својој антиутопији *1984* илуструје нови језик (*newspeak*), као језик искривљен идеологијом.

2. Идеологеме – између когнитивног и лингвистичког

Иако је термин *идеологема* по први пут употребљен у радовима М. Бахтина за означавање објективно постојећих облика идеологије, данас се он користи у разним друштвеним и хуманистичким наукама (Малышева 2009: 32). У лингвистику је овај термин доспιο због чињенице да сваки језик може истовремено бити и предмет, и оружје, и проводник и историјско свједочанство једне идеологије. Одавно је установљено да идеологија, као елемент друштвене свијести, постоји прије свега у језику и да се управо захваљујући њему она утква у друштвену свијест, па се стога о тоталитарном језику, односно језику идеологије, може говорити као о систему који се може представити у виду блокова идеологема (Купина 1995: 7, 138).

У литератури постоји више различитих дефиниција појма идеологема. Најпростију проналазимо код Хусеинова, који идеологему дефинише као „најмању јединицу језика идеологије”, али и прецизира да је ријеч о „минималном узорку писаног текста или говора, предмету или симболу који аутор, слушалац или читалац перципирају као директну или индиректну повезницу са метајезиком или измишљеним скупом свјетоназора, норми, фундаменталних идеја којима друштво треба да се руководи” (Гусейнов 2004: 27). Са друге стране, поједини аутори су овај појам доводили у везу са митологемама, истичући да се под идеологемом може подразумевати „митологема која је искориштена у идеолошке сврхе” (Клушина 2014: 56).⁶

Иако је као лингвистички појам првобитно формирана у оквиру лексиколошких истраживања због потребе за категоризацијом цијелих низова новонасталих лексема, данас се под идеологемом подразумева и више и мање од саме ријечи. У књизи Х. Хусеинова *Советские идеологеми в русском дискурсе 1990-х*, на основу понуђене класификације може се закључити да се под идеологемом може подразумевати и једна графема (као што је, на примјер, њ) и цијели цитат (в. Гусейнов 2004).⁷ Ипак, данас се о иде-

6 Клушина сматра да је митологему могуће посматрати као прототип идеологема, будући да им је суштина једнака: сложене појаве се смјештају у устаљену језичку формулу и помоћу ње се редукују до нивоа уопштених идеја. И једне и друге садрже емоционалну компоненту која утиче на осјећања људи, тј. посједују сугестивност. И мит и идеологема базирају се на некритичком схватању стварности и служе за консолидацију социјума. Међутим, мит акумулира у себи историјско искуство човјечанства, док је идеологема оријентисана ка будућности јер усмјерава колективну свијест у задатом правцу (Клушина 2014: 55).

7 Сличан став износи и Малышева, која констатује да се у савременој лингвистици усталила „представа о идеологеми или као о вербалној јединици која репрезентује елементарна идеолошка схватања, вриједности у језику и која посебан значај добија у тоталитарном језику; или као о јединици било којег језичког (па чак и текстуалног нивоа), чија је функција експликација система идеолошких доминанти” (Малышева 2009: 34).

ологеми говори прије свега као о когнитивном феномену, односно појави која своје зачетке има у одређеним менталним схемама, које тек потом налазе своје оваплоћење у језику. Без обзира на наизглед велике разлике у овим схватањима, ослањајући се на савремене ставове о нераскидивости ријечи и мисли, потпуно исправним се чини став истраживача који сматрају да је идеологема обједињује двије поменуте дефиниције, те да као таква представља ментално-стилистички феномен⁸ (Клушина 2014: 56).

На когнитивнопсихолошку природу идеологема упућује нас корпус који оне обухватају. Наиме, иако се, када је ријеч о идеологемама из совјетског периода, као прве асоцијације намећу ријечи које се везују за језик власти, односно тоталитарни језик (*партия, пролетариј, ЦК* итд.), у њих треба убрајати и „елементе такозваног језика самоодбране” (Хусеинов 2004: 28), који упућују на негативан однос према владајућој идеологији. Управо такву лексику могуће је пронаћи у дјелима Александра Солжењичина.

3. Језик А. И. Солжењичина

Као један од најистакнутијих представника такозване логорске књижевности и као логорски затвореник, Александар Солжењичин својим опусом оставља значајно свједочанство о совјетском терору и животу обичног човјека у тоталитарном друштву. Његов књижевни првијенац *Један дан Ивана Денисовича*, објављен девет година након ослобођења из логора, донио му је и прве проблеме са совјетском цензуром. Наиме, прва верзија текста објављена је 1962. године у часопису *Новый мир* и садржала је измјене које су настале под притиском цензуре, док је верзија која се данас сматра оригиналном објављена тек 1978. године у Паризу.⁹ Иако је језик овог дјела одмах привукао пажњу јавности, прве озбиљне студије на тему језика А. Солжењичина појављују се тек у постсовјетском периоду. Пажња истраживача углавном је била усмјерена ка сљедећим аспектима језика ове повијести: 1) индивидуалне карактеристике говора јунака у складу са њиховим карактером, 2) дијалекатске особености са Солжењичиновог говорног подручја и 3) разноликост логорског језичког амбијента (Винокур 1965: 18). За логорски језички амбијент карактеристична је учестала употреба псовки, које се такође могу посматрати као идеологеме, будући да се веома често помињу

8 „Идеологема је сложени когнитивно-стилистички феномен помоћу којег се формира масовна, колективна и индивидуална свијест конкретног социјума. Управо због тога борба за власт се посматра као борба за право на говор. Идеологеме обављају најважније друштвене функције: оне стварају заједнички идеолошки простор који на концу формира друштвени идентитет” (Клушина 2014: 57).

9 О популарности дјела свједочи чињеница да су се већ 1963. године појавили први преводи на стране језике (в. Князькова 2008: 109).

као важна карактеристика совјетског језика (Хусеинов 2004: 181). Поред њих, нарочито важну улогу играју логорски жаргонизми, али и идеологеме из сфере опште употребе (често изражене ергонимима и абревијатурама), као и специфичне синтаксичке конструкције, које представљају велики изазов за преводиоце овог дјела. У наредном поглављу упоредићемо оригиналне идеологеме са њиховим аналозима у преводу дјела *Један дан Ивана Денисовича* на српски језик.

4. Анализа

4.1. Лексика из сфере опште употребе

Под идеологемама из сфере опште употребе подразумејемо оне ријечи које су биле међу најфреквентнијима и чија је употреба била заступљена у различитим животним сферама и језичким стиливима. Поједине од њих, као одраз опште комунистичке идеологије, у преводу на српски језик имају одговарајуће идеологеме-аналоге.

А с тех пор декрет был, и солнце выше всего в час стоит. (66)

А од тог доба је декрет изашао, и сунце је на највишој таčki и један сат. (48)

Там уж были они пролетари или кулаки. (79)

Bez obzira da li su bili proleter или kulaci. (62)

Поред наведених примјера, аналогност идеологема потврђена је и у примјеру *трудовај народ/радни народ*.

Служу трудовај народу! (79)

Shužim radnom narodu!¹⁰ (61)

Условно, овај примјер би се могао посматрати и као синтаксичка идеологема у форми реченице, с обзиром на обиљежја пароле као једног од основних жанрова совјетског дискурса и чињеницу да је управо идеја „служења радном народу” била једна од окосница ове идеологије.

У корпусу је потврђена и идеологема *рабоче-кресњанска власт*, која има интересантно поријекло. Наиме, Купина запажа да је ова идеологема настала компресијом двију простијих идеологема – *рабочие* и *кресњане*, што је довело до настанка фреквентне полусложенице, која је постала интегрални елемент политичког језика: *Рабоче-кресњанска Крвасна Армија*

10 У есеју *Бесише језика в эпоху зрелог социализма* М. Кронгауз истиче: „У улози ‘говорника’ (тачније, активног корисника језика) појављују се реалне структуре власти, које покушавају да уз помоћ одабраних језичких механизма утичу на друштвену и индивидуалну свијест да би тиме постигле одређене политичке циљеве. При томе, истраживач незаобилазно мора узети у обзир не само језичке факторе него и екстралингвистичку ситуацију, па је исправније говорити не о језику као таквом, већ о дискурсу – говору, који се посматра као циљано дјеловање у одговарајућем контексту” (Кронгауз 2016).

(РККА); *Рабоче-кресњанский Красный Флот (РККФ)*; *Рабоче-кресњанская школа (РКШ)*, *Рабоче-кресњанская инспекция (РКИ)* (Купина 2012: 29).¹¹

*Какая ж у тебя совесть, — орет, четыре шпалы трясутся, — обма-
нывать рабоче-кресњанскую власть? (79)*

*Zar imaš obraza, — dere se, tresu se četiri širita, — da varaš rad-
ničko-seljačku vlast? (61)*

За разлику од претходних примјера, који показују висок степен екви-валентности са српском лексиком из периода социјалистичке власти, идеологеме које су настале скраћивањем основа теже проналазе адекватне аналоге у српском језику, у којем овај творбени процес није заступљен. Управо због тога у преводу често наилазимо на испуштање ових ријечи.

Баптист читал евангелие не вовсе про себя, а как бы в дыхание (может, для Шухова нарочно, они ведь, эти баптисты, любят агитировать, вроде политруков). (41)

Baptista je čitao jevanđelje, ali se ne bi reklo da je to radio u sebi, nego neka-ko kroz disanje (možda namerno zbog Šuhova, jer ovi baptisti vole da agituju) (22)

Уз овај примјер, потпуно испуштање идеологема са скраћеним основама проналазимо и у примјерима *сельсовет*, *контрразведка*, али и у општепознатим терминима *ГПУ*¹² и *генеушник*. У посљедњем примјеру, према ојјени Хусеинова, ријеч је о разговорном називу који се употребљавао као погрдан и који су у свом говору углавном користили они који су били непријатељски настројени према организацији ГПУ (Гусейнов 2004: 100).

Поред испуштања, присутни су и примјери транскрипције, и то у случају када је ријеч о општепознатој руској лексеми *колхоз*.

Председатель колхоза де новий. (50)

Као, predsednik kolhoza је нови – па он је сваке године нови. (31)

Или:

... что колхозник такой-то отпущен по своим делам. (51)

... да је тај и тај kolhoznik пуштен због свог посла (32)

Још један од механизма који се примјењују приликом превођења идеологема са скраћеним основама јесте превод помоћу пуног облика.

Бригадир и помбригадир обуваяются молча, а вагонка их скрипит. (28)

*Brigadir i pomoćnik brigadira се ćuteći обувaju, а њихови viseći лежaje-
ви škripe. (8)*

Једини примјер у којем је скраћивање основа примијењено и у преводу на српски језик јесте идеологема *соцгородок*, која је на српски преведена

11 „Идеолошки стандарди *рабочекресњанское государство, рабоче-кресњанская власть*, представљају пројаву класног конформизма и истовремено служе за неутрализацију идеологеме *диктатуре пролетаријата*” (Купина 2012: 29).

12 Государственное политическое управление.

као *соцнасеље*. Разлог за овакав преводилачки поступак може се пронаћи у чињеници да је ријеч о кованици, односно лексеми која је и у изворном тексту означена наводницима као нова и дотад непозната.

Шухов вспомнил: сегодня судьба решается — хотят их 104-ю бригаду фугануть со строительства мастерских на новый объект «Соцгородок». А Соцгородок тот — поле голое, в увалах снежных, и прежде чем что там делать, надо ямы копать, столбы ставить и колючую проволоку от себя самих натягивать — чтоб не убежать. (28)

[...] *setio se Šuhov: danas se sudbina rešava – hoće njihovu 104. brigadu da tutnu sa izgradnje radionica na novi objekat „Socijalističko naselje”. A to Socnaselje je golo polje, u snežnim strminama, i, pre nego što se počne tamo bilo šta da radi, treba jame kopati, postavljati stubove i bodljikavu žicu zatezati zbog samih sebe – da se ne bi bežalo. (8, 9)*

Због изузетне заступљености у периоду током и након Другог свјетског рата, у лексику из сфере опште употребе убрајамо примјер идеологеме *бендеровец*, која се у дјелу сусреће у два примјера. У првом од њих идеологема је преведена етнонимом – западни Украјинац.

Бендеровец, значит, и то новичок: старые бендеровцы, в лагере пожив, от креста отстали. (34)

Znači, zapadni Ukrajinac, i to novajlija. (15)

Иако се у оригиналном тексту идеологема појављује два пута, у преводу је други дио реченице изостављен. У другом примјеру налазимо превод еквивалентом *бендеровци* уз преводилачку напомену у фусноти: *Benderovci – pristalice Bendere, kolaboracioniste u Drugom svetskom ratu.*

Посадили Гопчика за то, что бендеровцам в лес молоко носил. (63)

Prognali su Gopčika na robiju zato što je benderovcima u šumu mleko nosio. (45)

4.2. Логорска лексика

„Да ли се логор може описати без употребе логорских израза, тим прије што о логору прича сам логораш?” – пита се Т. Винокур (1965: 26). Управо због лично проживљеног искуства, рјечник логорских, то јесте затворских израза А. Солжењичина представља вјеродостојну биљешку о стварности заточеника из совјетског доба. И у њему, као и у групи идеологема из сфере опште употребе, централно мјесто заузимају лексеме са скраћеном основном, које су углавном преведене пуним, двочланим или трочланим називима,¹³ а тек у једном примјеру одговарајућим аналогом.¹⁴

13 У корпусу је забиљежен и један примјер у којем је идеологема *медсанбат* (која је изворно трочлана – *медико-санитарный батальон*) преведена двочланим изразом – *батаљонска амбуланта*.

14 Ријеч је о идеологеми *санчасть* (од *санитарная часть*), која је преведена као *амбуланта*.

Начкар с аутоматом за плечом пошел на вахту. (52)
Командир страже, са аутоматом о рамену, пође према стражарници. (33)

Старшии прораб сколько, говорят, грозился разнарядку всем бригадам давать с вечера – а никак не наладят. (54)

Koliko je puta, pričaju stariji, šef gradilišta pretio da će radno naređenje izdavati uveče – ali nikako da to organizuje. (36)

Между прочим, в тридцать восьмом на Котласской пересылке встретил я своего бывшего комзвода, тоже ему десятку сунули. (79)

Uostalom, trideset osme, za vreme deportovanja u Kotlas, sretnem ja svog komadnira voda, i njemu su deset odrezali. (62)

Я и перед командиром батальона дрожал, а тут комполка! (79)
Ja sam drhtao i pred komandantom bataljona, a najedanput komandant ruka! (61)

Завстоловой — откормленный гад, голова как тыква, в плечах аршин. (113)

Šef je menze uhranjeni gad, glavurda mu kô tikva, u ramenima – aršin. (97)

Помначкар со зла его по шее, Фетюкова. (101)

Pomoćnik komandira straže udari od jeda Fetjukova po zatiljku. (84)

Поред наведених примјера, у којима се на мјесту идеологеме са скраћеном основом сусреће њен пуни облик, забиљежен је и један примјер у којем долази до мањег одступања од првобитног значења. Наиме, лексема *кавторанг*, настала скраћивањем основа у изразу *капитан второго ранга*, односно *капитан другого ранга (друге класе)*, преведена је као *капитан бојног брода*.

Кавторанг — он командовать привык, он со всеми людьми так разговаривает, как командует. (56)

Капетан бојног брода је навикао да командује, он са свима људима тако разговара. (38)

4.2.1. Абревијатуре

Као и ријечи са скраћеном основом, и абревијатуре представљају једну од важних карактеристика језика совјетског доба. Њихова учестала употреба објашњава се убрзаним темпом живота и „телеграфским стилем” (Савина 2023: 299–300), али и тиме што су овакве ријечи садржински недоступне за шире народне масе и пружају мноштво различитих могућности за дешифровање (Купина 1995: 100).

У нашем корпусу иза абривијатура се веома често налазе ергоними и сам аутор у више наврата уз њих наводи и пуне називе. Без обзира на то, абривијатуре веома често представљају препреку за преводиоца. То је, прије свега, видљиво у примјеру *БУР* (*барак усиљеног режима*), који аутор преводи абривијатуром, дајући појашњење приликом првог помињања ове ријечи: *БУР* (*барак усиљеног режима*) – *Varaka zatvorske izolacije*.

Они прошли мимо високог доцаног заплота вкруг БУРа – камен-ной внутрिलाгерной тюрмы. (31)

Prođoše pored jedne visoke zgrade BUR-a – kamene logorske tamnice. (11)

И один стукач сам к начальству в БУР убежал, там его, в тюрме каменной, и спрятали. (69)

A jedan cinkaroš sam pobegao šefovima u BUR, pa su ga tamo u kameni zatvor sklonili. (51)

Једноставнију ситуацију сусрећемо у примјеру *ППЧ* – *планово-производственная часть*, који је због семантичке прозирности преведен и као абривијатура и у пуном називу, мада се у абривијатури, као и у примјеру *БУР*, задржава веза са оригиналом, гдје се умјесто *ППС* оставља варијанта *ППЧ*.

Бригадиры, ходившие в ППЧ – планово-производственную часть, – столпились несколько у столба, а один, помоложе, бывший Герой Советского Союза, взлез на столб и протирал термометр. (32)

Nekoliko brigadira koji su dolazili u PPC – plansko-proizvodni sektor – okupi se kod stuba, a jedan od njih, pomlađi, bivši heroj Sovjetskog Saveza, uspuza se na stub i protrlja termometar. (12)

Скоро идентична ситуација сусреће се и у примјеру *КВЧ* (*культурно-воспитательная часть*). Као и у претходним примјерима, задржава се веза са оригиналом и оставља се варијанта *КВЧ*, а у фусноти се наводи појашњење приликом првог помињања: *КВЧ* (*культурно-воспитательная часть*) – *kulturno-vaspitni centar*.

[...] и в камеру хранения первый, и в индивидуальную кухню, в КВЧ за письмами или в цензуру своё письмо сдать, в санчасть, в парикмахерскую, – везде он первый. (96)

[...] u garderobi je prvi, u individualnoj kuhinji, u KVČ-u za pisma, ili cenzuri – svoje pismo da preda, u ambulanti, u berbernici, u kupatilu, – svugde je on prvi. (79)

Једна од најпознатијих и централних абривијатура када је ријеч о Солжењициновом опусу – *ГУЛАГ* (*Главное управление исправительно-трудовых лагерей*) у преводу задржава свој оригинални облик. При првом помињању ове абривијатуре, дато је и објашњење *ГУЛАГ* (*главный управляющий лагерь*) – *kotandant logora*. С обзиром на чињеницу да је ријеч о специфичној врсти логора, може се закључити да је оваквим преводом идеологема сачу-

вана, нарочито због чињенице да се она у другим Солжењициновим дјелима јавља чак и у наслову (*Архипелаг ГУЛАГ*).

Сидит он второй срок, сын Гулага, лагерный обычай знает напрожжг. (53)

Robija on po drugi put, sin je GULAG-a, zna logorske običaje uzduž i popreko. (34)

4.2.2. Логорски жаргонизми

Централно мјесто међу логорским жаргонизмима заузима ријеч *зэк* (*заклученный*), коју у преводу на српски језик сусрећемо у облику *логораши*.

Скрипя валенками по снегу, быстро пробежали зэки по своим делам. (31)
Škripeći valjenkama po snegu, logoraši su brzo promicali svojim poslom. (11)

Међутим, уз овај жаргонизам, у корпусу се сусреће још неколико лексема којима се означавају затвореници, а које су преведене истим или сличним неутралним лексемама (*лагерник – логораши, арестант – робијаши*).

Только вслух об том высказывать старому лагернику непристойно. (67)
Ali je nepristojno da stari logoraš o tome govori. (49)

Это уж их устав, старые арестанты знают. (99)

Tako im statut njihov nalaže, to stari robijaši znaju. (82)

Други логорски жаргонизам за који због стилске специфичности није једноставно пронаћи аналог јесте *кум*. О потешкоћама у превођењу овог жаргонизма на друге језике у литератури је већ писано (в. Князькова 2008). У преводу на српски језик, ријеч *кум* преведена је стилски маркираном лексемом *пајкан*.

В лагере вот кто подыхает: кто миски лижет, кто на санчасть надеется да кто к куму ходит стучать. (28)

Evo ko u logoru gine: ko manjerke liže, ko se oslanja na ambulantu i ko ide pajkanu da otkucava. (8)

Но, давно в штабном бараке обживишись, он доступ имел в кабинеты майора, и начальника режима, и кума. (31)

Међутим, после ду́жег живљења у штапској бараци, тај је имао приступ у кабинете мајора, управника затвора, и још понеког пајкана. (12)

Слична ситуација је и са лексемама *доходяга* и *работяга*, преведеним као *килавко* и *радиша*.

Шухову сейчас работа такая: вклинился он за столом, двух доходяг согнал, одного работягу по-хорошему попросил... (72)

Sad Šuhov radi ovo: ubacio se za jedan sto, oterao je dva kilavka, a jednog je radišu na lep način zamolio; (54)

Поред наведеног превода, у групи жаргонизама сусреће се низ других примјера у којима је стилски маркирана лексика преведена такође жаргонизмом. То се нарочито односи на различите облике затвореништва:

Трое суток кондея с выводом! (30)

Tri dana bajboka s izlaskom na rad! (10)

Ты в бытовых сидел, вы там с бабами жили. Вы номеров не носили. А вот в каторжном восемь лет посиди! Еце никто не просидел. (68)

Ležao si u slobodnjačkim, vi ste tamo sa ženama živeli. Niste brojeve nosili. 'ajde ti u robijaškom odleži osam godina! To još niko nije izdržao. (50)

Превод жаргонизма стилски неутралном лексемом проналазимо у примјеру ријечи *карцер*, која означава специфичан дио затворских просторија намијењен за изолацију затвореника. У преводу на српски језик употријебљена је лексема *затвор*.

«Господи! Спаси! Не дай мне карцера!» (107)

„Gospode! Spasi me! Ne dosudi mi zatvor!” (90)

4.3. Синтаксичке идеологеме, обраћања

На изузетну сложеност совјетске синтаксе у литератури је већ указивано, уз напомене о томе да је њена функција, између осталог, била у скривању одсуства смисла: „Синтаксичке конструкције совјетског језика – то су прије свега шаблони. Нарочито важну улогу играју ријечи које сигнализују ритуалне радње, као што су, на примјер, обраћања са *товарищи*, *гражданине*” (в. Кронгауз 2016). Два таква примјера потврђена су и у нашем корпусу.

За что, гражданин начальник? (30)

Zbog čega, građanine načelnice? (10)

Кто до трех не выйдет — номера запишу и гражданину надзирателю передам! (128)

Ко не изађе до три, записујем бројеве и предајем грађанину надзорнику! (111)

На шаблонизовану употребу указује чињеница да се ови примјери сусрећу само у обраћању између затвореника у логору и њихових надређених, чиме се потврђује теза да је ријеч о клишеима и идеолошки наметнутим формама обраћања.

Закључак

Језик је био један од основних инструмената совјетске идеологије. Истовремено, језик је био и једно од основних оружја за разобличавање то-

талитарног режима, будући да се у дјелима писаца тзв. логорске књижевности управо кроз језичко-стилске карактеристике открива критички однос према совјетској идеологији, због чега су ови текстови често бивали на мети цензуре.

Историјски и друштвено условљена лексика у дјелу Александра Солжењичина и других писаца овог периода, због своје стилске маркираности, бројних конотативних значења и везаности за совјетски језички простор, у преводима на стране језике често губи карактеристике идеологема. Иако је, због аналогних историјских појава на српском говорном подручју, поједине примјере могуће превести српским идеологемама тако да конотативно значење у потпуности бива пренесено (такве су: *пролетер*, *радни народ*, *декрет*, *радничко-сељачка власт* итд.), много је већи број идеологема које су преведене стилски неутралном лексиком која нема могућност да сачува идеолошке конотације оригинала. Најупечатљивији примјери таквих превода су *зек – логораши*, *кум – пајкан*, као и цијели низ идеологема са скраћеним основама, које су у преводу дате пуним, двочланим или трочланим називима. На немогућност превођења одређених идеологема указују и честа изостављања у преводу, као у случају неких од кључних и изузетно фреквентних идеологема совјетског периода: *политрук*, *ГПУ*, и *генеушник*. Овакви поступци упућују на то да је аналогност идеологема у различитим језицима пропорционална аналогности идеологија које у тим народима и језицима постоје, док све оне ријечи, изрази и реченице које остају изван заједничког идеолошко-језичког оквира захтијевају или неутрализацију конотативног значења или додатна појашњења аутора/преводиоца.

Цитирана литература

- Винокур, Татьяна В. «О языке и стиле повести А. И. Солженицына «Один день Ивана Денисовича»». Вопросы культуры речи 6, 1965: 16–32. <http://rus.1september.ru/view_article.php?ID=200802305> 13. 10. 2025.
- [Vinokur, Tat'âna V. O âzyke i stile povesti A. I. Solženicyna «Odin den' Ivana Denisoviča». Voprosy kul'tury reči 6, 1965: 16–32. <http://rus.1september.ru/view_article.php?ID=200802305> 13. 10. 2025]
- Геллер, Михаил Я. Машина и винтики. История формирования советского человека. Москва: МИК, 1994.
- [Geller, Mihail Â. Mašina i vintiki. Istorîâ formirovaniâ sovetskogo čeloveka. Moskva: MIK, 1994]
- Григорьян, Яна Г. «Идеологемы пролеткульта и интенции государственной власти в советской России 1920-х гг.». Вестник РУДН. Серия: История России 4, 2010: 53–61.

- [Grigor'ân, Âna G. «Ideologemy proletkul'ta i intencii gosudarstvennoï vlasti v sovetskoï Rossii 1920-h gg.». Vestnik RUDN. Seria: Istoriâ Rossii 4, 2010: 53–61]
- Гусейнов, Гасан Ч. Д.С.П. Советские идеологемы в русском дискурсе 1990-х. Москва: Три квадрата, 2004.
- [Guseïnov, Gasan Č. D. S. P. Sovetskie ideologemy v russkom diskurse 1990-h. Moskva: Tri kvadrata, 2004]
- Данн, Джон А. «Трансформация русского языка из языка советского типа в язык западного образца». Политическая лингвистика 3, 2008: 49–57.
- [Dann, Džon A. «Transformaciâ russkogo âzyka iz âzyka sovetskogo tipa v âzyk zapadno-go obrazca». Političeskaâ lingvistika 3, 2008: 49–57]
- Киселева, Наталья Е. «Социокультурные аспекты новояза в СССР в 20-е – 30-е годы XX века». Вестник МГУКИ 1, 2008: 81–84.
- [Kiseleva, Natal'â E. «Sociokul'turnye aspekty novoâza v SSSR v 20-e – 30-e gody XX veka». Vestnik MGUKI, 2008: 81–84]
- Клушина, Наталья И. «Теория идеологем». Политическая лингвистика 4, 2014: 54–58.
- [Klušina, Natal'â I. «Teoriâ ideologeme». Političeskaâ lingvistika 4, 2014: 54–58]
- Князькова, Виктория С. «Лексическое своеобразие прозы А. И. Солженицына (на материале рассказа «Один день Ивана Денисовича» и его переводов на словацкий язык)» Вестник Санкт-петербургского университета Сер. 9. Вып. 4. Ч. II, 2008: 109–117.
- [Knâz'kova, Viktoriâ S. «Leksičeskoe svoeobrazie prozy A. I. Solženicyna (na materiale rasskaza «Odin den' Ivana Denisoviča» i ego perevodov na slovackii âzyk)». Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta Ser. 9. Vyp. 4. Č. II, 2008: 109–117]
- Кронгауз, Максим А. Слово за слово: о языке и не только. Москва: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2016.
- [Krongauz, Maksim A. Slovo za slovo: o âzyke i ne tol'ko. Moskva: Izdatel'skii dom «Delo» RANHiGS, 2016]
- Купина, Наталья А. «Советизмы: к определению понятия». Политическая лингвистика 2, 2009: 35–40.
- [Kupina, Natal'â A. «Sovetizmy: k opredeleniû ponâtiâ». Političeskaâ lingvistika 2, 2009: 35–40]
- Купина, Наталья А. «Советский конформизм в зеркале языка». Политическая лингвистика 2, 2012: 27–32.
- [Kupina, Natal'â A. «Sovetskii konformizm v zerkale âzyka». Političeskaâ lingvistika 2, 2012: 27–32]
- Купина, Наталья А. Тоталитарный язык: словарь и речевые реакции. Екатеринбург–Пермь: Издательство Уральского университета, 1995.
- [Kupina, Natal'â A. Totalitarnii âzyk: slovar' i rečevye reakcii. Ekaterinburg–Perm': Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta, 1995]

- Мальшева, Елена Г. «Идеологема как лингвокогнитивный феномен: определение и классификация». Политическая лингвистика 4, 2009: 32–40.
- [Malyševa, Elena G. «Ideologema kak lingvokognitivnyĭ fenomen: opredelenie i klassifikaciâ». Političeskaâ lingvistika 4, 2009: 32–40]
- Савина, Татьяна В. «Русский язык советского типа: к определению понятия». Сибирский филологический журнал 1, 2023: 297–310.
- [Savina, Tat'âna V. «Russkiĭ âzyk sovetskogo tipa: k opredeleniû ponâtiâ». Sibirskii filologičeskii žurnal 1, 2023: 297–310]
- Санджи-Гаряева, Зоя С. «Советский язык в изображении А. Платонова и М. Булгакова». Вестник Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского 6, 2011: 615–619.
- [Sandži-Garâeva, Zoâ S. «Sovetskiĭ âzyk v izobraženii A. Platonova i M. Bulgakova». Vestnik Nižegorod. un-ta im. N. I. Lobačevskogo 6, 2011: 615–619]
- Селищев, Афансий М. Язык революционной эпохи. Из наблюдений над русским языком последних лет (1917–1926). Москва: Работник просвещения, 1928.
- [Selišev, Afanasii M. Âzyk revoliucionnoĭ èpohi. Iz nabljudenii nad russkim âzykom poslednih let (1917–1926). Moskva: Rabotnik prosvešeniâ, 1928]

Извори

- Солженицын, Александр И. Один день Ивана Денисовича. Рассказы и крохотки: Москва: Астрель–АСТ, 2009.
- [Solženicyn, Aleksandr I. Odin den' Ivana Denisoviča. Rasskazy i krohotki: Moskva: Astrel'–AST, 2009]
- Solženjicin, Aleksandar I. Jedan dan Ivana Denisoviča. Beograd: Slovo ljubve, 1981. (prevod sa ruskog: Mira Lalić).

Георгина Шиповац
Саня Миличевич

СОВЕТСКИЕ ИДЕОЛОГЕМЫ В ПЕРЕВОДЕ НА СЕРБСКИЙ ЯЗЫК (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ *ОДИН ДЕНЬ ИВАНА ДЕНИСОВИЧА* А. СОЛЖЕНИЦЫНА)

Резюме

В статье анализируется лексика советского периода на материале повести *Один день Ивана Денисовича* А. Солженицына. Его творчество глубоко проникнуто критикой сталинского режима, и поэтому представляет собой ценнейший материал для изучения советского языка. В работе рассматриваются идеологемы на материале произведения, впервые опубликованного в 1962 году. Цель исследования – выявить, каким образом идеологемы данного произведения переведены на сербский язык

и возможно ли при переводе сохранить семантику и экспрессивность, присущие оригиналу. Идеологемы общеупотребительной сферы в большинстве случаев передаются с помощью соответствующих идеологем-аналогов. Однако в ряде примеров, где идеологемы возникли в результате сокращения основ, подобрать адекватные аналоги значительно труднее, вследствие чего в переводе нередко наблюдается их опущение. Помимо опущения, отмечен пример транскрипции, один случай применения сокращения основы и в сербском языке, а также пример перевода идеологемы с помощью этнонима. В корпусе лагерной лексики центральное место занимают лексемы с усечённой основой, которые, как правило, переводятся полными, дву- или трёхкомпонентными наименованиями. Самые большие трудности для переводчика представляют аббревиатуры: при их передаче сохраняется связь с оригиналом, при этом обычно даётся пояснение их значения. Лагерные жаргонизмы передаются либо нейтральными лексемами, либо стилистически маркированными выражениями или жаргонизмами. Среди синтаксических идеологем в нашем корпусе обнаружены два примера, представляющих собой клише, т. е. идеологически навязанные формы обращения.

Ключевые слова: идеологемы, советизмы, советский язык, Александр Солженицын, перевод.